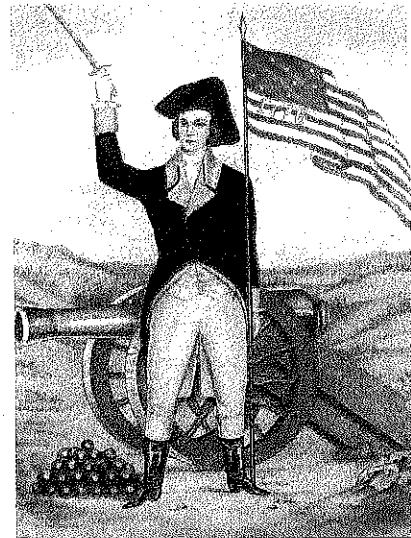

Den amerikanska revolutionen

Storbritannien och Frankrike var Europas stormakter under 1700-talet, men under sjuårskriget (s. 205) och det samtidiga kolonialkriget (s. 211) segrade Storbritannien. I Amerika fick Frankrike endast behålla några öar i Västindien. När nyheten om freden 1763 mellan Storbritannien och Frankrike nådde de brittiska kolonisterna i Nordamerika, firade de segern med parader och fyrverkerier. I kyrkorna tackade prästerna Gud för britternas framgångar. Ändå skulle kolonisterna efter endast några år själva befinna sig i krig med Storbritannien, som 1783 tvingades gå med på att en del av de nordamerikanska kolonierna blev självständiga. Hur kunde det här hända?

Amerikansk officer i det amerikanska revolutionskriget. Den amerikanska flaggan, *Stars and stripes*, hade vid den här tiden lika många stjärnor som ränder, 13 av vardera.

"No taxation without representation"

Liksom andra kolonialmakter gjorde med sina områden försökte Storbritannien dra nytta av sina kolonier i Amerika, allt enligt merkantilismens principer (s. 141). Kolonisterna fick exempelvis inte bygga masugnar eller smedjor och inte heller ta emot utländska fartyg. Men kolonisterna hade också förmåner. Deras fartyg skyddades av den brittiska flottan och de slapp konkurrens med utländska fartyg i handeln med Storbritannien. De brittiska myndigheterna såg också ofta mellan fingrarna med den omfattande smuggelhandel som kolonisterna bedrev med franska och spanska Västindien. Fram till det fransk-brittiska kolonialkriget vid mitten av 1700-talet fanns det ingen omfattande opposition mot Storbritannien. Kolonierna styrde sig i stor utsträckning själva och det brittiska parlamentet utnyttjade sällan sin vetorätt mot kolonierna.

Under kolonialkriget fördubblades den brittiska statsskulden och Storbritannien krävde att kolonisterna skulle stå för en del av krigskostnaderna. På en rad varor lades därför tull när de fördes in i kolonierna, vilket fördyrade varorna. Britterna började också bestraffa smugglare och konfiskera deras fartyg. Kolonisterna protesterade våldsamt och menade att britterna inte hade rätt att lägga på skatter och tullar, eftersom kolonisterna inte var representerade i det brittiska parlamentet. "No taxation without representation" blev slagordet. Den brittiska regeringen upphävde tullarna, men för principens skull behölls tullen på te.

Washington crossing the Delaware. Vid jultiden 1776 gick George Washington över Delawarefloden med sina styrkor för att bekämpa de brittiska röd-rockarna och de många värvade tyska soldaterna. Emanuel Leutze gjorde målningen 1851. Den innehåller många felaktigheter, t.ex. flaggan, men har ändå blivit berömd.

Självständighetsförklaringen

Mitt under kriget samlades den 4 juli 1776 representanter för de 13 kolonierna i Philadelphia och förklarade sig självständiga. Kolonisterna menade att den engelske kungen hade begått en rad brott mot dem och sade därför upp kontraktet med den brittiska kronan. Upplýsningens tankar ligger till grund för självständighetsförklaringen, som inleds med en uppräknig av de mänskliga fri- och rättigheterna: "Vi anser dessa sanningar vara självklara, att alla människor är skapade lika, att de av sin Skapare förlänats vissa ofrånkomliga

rättigh-
efter ly
Sto
koloni-
nierna
sig på
och m
kriget.
britter
1783 :

USA

De 13
fören-
senta:
som 1
sque
ning
folkv
döma:
också
den
flesta
skull
fede.
1

först
ning
och
när
var
för :

- et
var
mo
san
sku

rättigheter, och att bland dessa rättigheter är liv, frihet och strävan efter lycka.”

Storbritanniens gamla ärkefiender Frankrike och Spanien hjälpte kolonisterna och 1783 tvingades Storbritannien erkänna de 13 koloniernas självständighet. De över 100 000 kolonister som hade ställt sig på britternas sida, de s.k. lojalisterna, stämplades som förrädare, och många av dessa emigrerade till Canada, som hade stått utanför kriget. Till förlorarna hörde också de indianer som hade slagits på britternas sida. Stora delar av de landområden som britterna i freden 1783 avstod till de fria kolonierna hade tillhört olika indianfolk.

USA:s författning

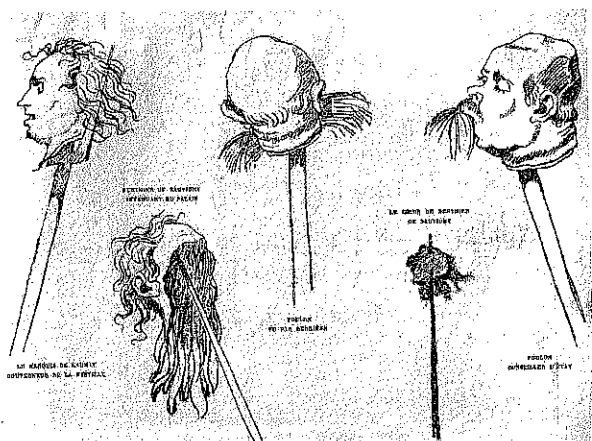
De 13 kolonierna hade gjort sig självständiga och bildat Amerikas förenta stater, USA. Vid slutet av 1780-talet sammanträdde representanter för de 13 staterna i Philadelphia och antog en grundlag som trädde i kraft 1789. Grundlagsfäderna kände väl till Montesquieus idéer och konstitutionen blev en tämligen strikt tillämpning av hans maktdelningslära: den styrande makten utövas av en folkvald president, den lagstiftande makten av kongressen och den dömande makten av Högsta domstolen. Konstitutionen föreskrev också ett annat slags maktbalans, nämligen mellan delstaterna och den federala regeringen. Delstaterna fick rätt att bestämma i de flesta frågor som rörde delstaten medan presidenten och kongressen skulle besluta i t.ex. utrikes- och försvarsfrågor. USA blev således en federal stat, en union.

1789 valdes George Washington till USA:s förste president. Den första kongressen 1791 antog en rad tillägg (*amendments*) till författningen, i vilka en rad mänskliga rättigheter fastslogs, t.ex. religions- och yttrandefrihet. Ett annat tillägg är idag mer kontroversiellt, nämligen rätten för varje amerikansk medborgare att bära vapen. Det var delstaterna som drev fram de här tilläggen eftersom de var rädda för att den federala regeringen annars skulle få för stor makt.

Revolutionen var över. USA representerade en ny typ av nation – ett land utan kung, statskyrka, adel och stående armé. Dessutom var USA en före detta koloni som hade lyckats bryta sig loss från moderlandet. I de upplysta salongerna i Europa blev USA det stora samtalsämnet. För frihetsvänner i både Europa och Latinamerika skulle USA länge vara ett föredöme.

Franska revolutionen och Napoleontiden

Den 4 maj 1789 samlades det franska parlamentets 1 200 ledamöter i Versailles utanför Paris. Öppningsceremonin hölls dagen därpå i en stor sal på det kungliga slottet. Bland representanterna fanns 300 präster och lika många adelsmän. Prästerna utgjorde det första ståndet och adelsmännen det andra. De tågade in genom salens stora dubbel-

Om franska revolutionen hade ägt rum idag, skulle då ledarna ha ställts inför rätta, anklagade för folkmord och brott mot mänskligheten? Mycket blod flöt under revolutionen, men den innebar också en positiv utveckling för tankarna om de mänskliga fri- och rättigheterna.

dörrar och tog plats längst fram till höger och vänster om kungatronen. Genom en trång sidodörr hade strax innan de 600 representanterna för tredje ståndet släppts in: affärsmän, advokater, jordbrukare, journalister m.fl. De fick sitta längst bak i salen. Så trädde kung Ludvig XVI in med sin familj och tog plats under den praktfulla tronhimlen medan hovfolket satte sig på trappstegen nedanför tronen.

Det franska parlamentet hade inte samlats sedan 1614, 175 år tidigare. Det var således något sensationellt som hände

i Versailles i maj 1789. Att det franska parlamentet samlades efter så många år berodde helt enkelt på att den franska statens kassakista var tom. Ludvig XVI blev tvungen att vända sig till parlamentet för att få lov att ta ut ytterligare skatter. Men ännu anade ingen att den pampiga ceremonin i Versailles skulle inleda en rad dramatiska händelser som har gått till historien som *franska revolutionen*. Den skulle komma att påverka inte bara Frankrikes utan också hela Europas historia.

Revolutionens orsaker

Frankrike var under 1700-talet Europas folkrikaste land. Den stora massan av befolkningen var bönder, men de var inte livegna som i Östeuropa eller i Danmark. Kolonialhandeln hade gjort städernas borgare rika. Paris var upplysningens huvudstad och franskan de bildades språk i Europa. Frankrike var alltså rikt på flera sätt, men ändå var det här som revolutionen bröt ut. Varför?

Bak
slut ett
nordar
försäm
kurrera
drabba
av 178
drog fr
det 80
vilket v
mer än

Sec
i tre st
en tred
ade frå
nas bo
borgar
det i h
Frank
av gan
haft se
godsh
han to
ensam

Ut
ernas
makt
efters
kunde
guvern

In
grupp
tig rol
och lä
läst V
ningst
ens ta
och ac

Bakom den vackra fasaden var Frankrike vid 1700-talets slut ett land i kris. De långa krigen, och framför allt hjälpen till de nordamerikanska kolonisterna i kriget mot Storbritannien, hade försämrat ekonomin och ökat statsskulden. Storbritannien konkurrerade ut många franska företag, och särskilt textilstäderna drabbades av massarbetslöshet. När skördarna slog fel vid slutet av 1780-talet blev katastrofen ett faktum. Tusentals arbetslösa drog fram på vägarna för att leta jobb och enbart i Paris fanns det 80 000 arbetslösa. Missväxten ledde till höjda brödpriser, vilket var allvarligt eftersom franska 1700-talsarbetare använde mer än hälften av sin lön till bröd.

Sedan gammalt var fransmännen indelade i tre stånd. Prästerna och adelsmännen ägde en tredjedel av jorden men var i stort sett befriade från skatt. Tredje ståndet bestod av städernas borgerskap och bönderna. Även många borgare var befriade från skatt och därför var det i huvudsak bönderna som betalade skatt i Frankrike. Bönderna irriterades också alltmer av gamla rättigheter som godsherrarna hade haft sedan medeltiden. Det var t.ex. endast godsherrn som hade rätt att jaga och fiska, han tog upp bro- och marknadstullar och han ensam ägde byns kvarn och vinpress.

Utrikeshandeln hade gjort många av städernas köpmän och bankirer förmögna. Men makt i samhället kunde de ofrälse inte få eftersom det nästan bara var adelsmän som kunde utnämnas till officerare, biskopar, guvernörer eller andra högre tjänster.

Inom tredje ståndet fanns ytterligare grupper som skulle komma att spela en viktig roll. Det var läkare, jurister, tidningsmän och lärare – välutbildade personer som hade läst Voltaire, Rousseau och de andra upplysningsfilosoferna. Med hjälp av upplysningsens tankar angrep de det kungliga enväldet och adelns och kyrkans privilegier.

Inga pengar till nöjen

Före revolutionen tjänade en arbetare i Paris i genomsnitt 18 sous om dagen (sou var ett småmynt av koppar). Lönen kunde räcka till:

4 pund bröd	14,5 sous
hyra	3,0 sous
öl, grönsaker, kläder	0,5 sou

På den här karikatyren från 1789 ser vi tredje ståndet i form av en gammal gubbe som tvingas bära upp de två första stånden. Inför valet till parlamentet 1789 skrev en präst, abbé Sieyès, en pamflett. Den inleddes med tre frågor och tre svar:

Vad är tredje ståndet? Allt.

Vad har det hittills varit i det politiska livet? Intet.

Vad ber det att få bli? Något.

Eden i bollhuset den 20 juni 1789 var den första revolutionära händelsen under franska revolutionen. Tredje ståndets ledamöter men också adelsmän och präster samlades och grundade nationalförsamlingen och svor en ed att inte åtskiljas förrän de givit Frankrike en modern författning. För att visa jämlikheten som skulle råda när folket styrde har konstnären Jacques Louis David [da'vid] arrangerat människorna på målningen horisontellt. Knappast ens den som förestavar eden, astronomen Bailly som står på bordet i mitten, höjer sig över de andra. *Eden i Bollhuset* visar på så sätt det tredje ståndet, folket, som regent. Men den stora massan av folket, arbetare och andra, avbildas som passiva åskådare i bakgrunden. Deras tid hade ännu inte kommit, lika lite som kvinnornas. Målningen skulle bli 10 x 6 meter, eftersom konstnären ansåg att ett motiv som detta krävde ett värdigt storformat. Men den blev aldrig fullbordad.

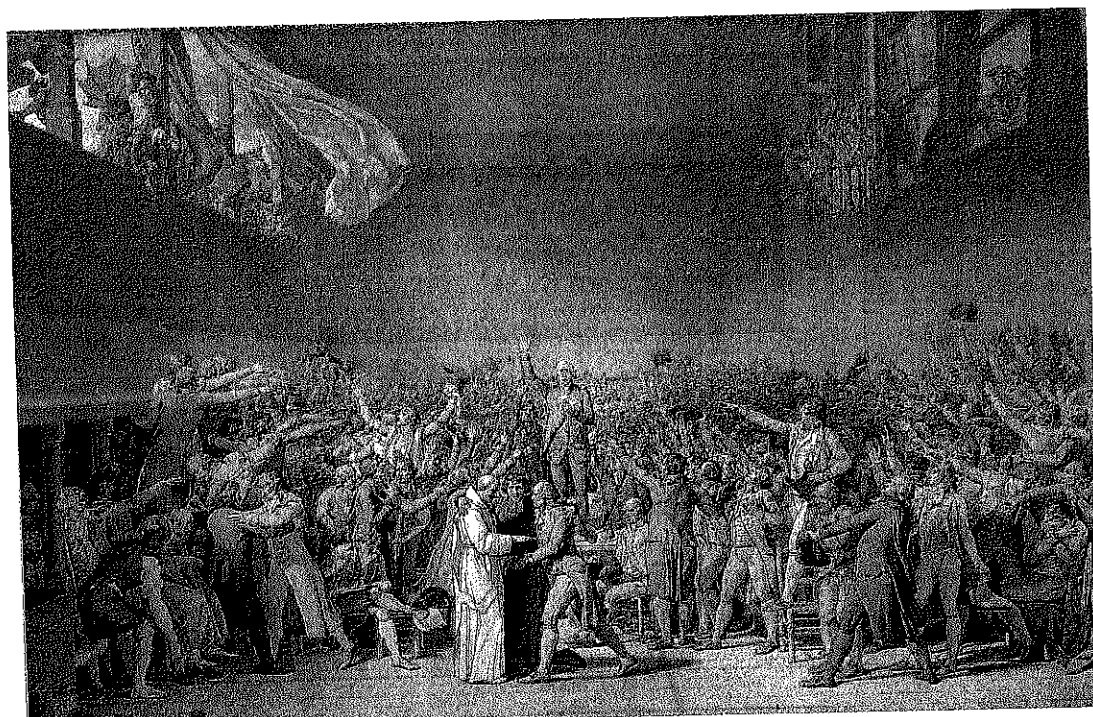
Det var alltså flera omständigheter – ekonomiska, politiska och ideologiska – som bidrog till den revolutionära utvecklingen i Frankrike.

Revolutionens utbrott

Sedan parlamentet hade samlats i Versailles i maj 1789 hamnade det direkt i ett dödläge. Tredje ståndets 600 medlemmar krävde nämligen att samtliga delegater skulle sammanträda gemensamt och rösta individuellt, medan de två övriga stånden, vart och ett med 300 medlemmar, krävde att varje stånd skulle ha en röst. På så vis skulle adeln och prästerskapet kunna rösta ned tredje ståndet.

Borgerskapets revolution

Vid slutet av juni förklarade tredje ståndet att det ensam representerade nationen och därför hade rätt att bestämma om skatterna. Man kallade sig nationalförsamlingen och svor en högtidlig ed att inte åtskiljas förrän man givit Frankrike en ny författning. Eftersom tredje ståndet höll till i ett bollhus, ett slags idrottshall, har den händelsen kallats *Eden i Bollhuset*. Efter en vecka anslöt sig

adelsm
tvingad
första r

Sor
var rek
och bu
och Ve
den ny
sor des
Bastilj
som es
Paris g
anföll
verker
lämna

Ne
skaror
hos g
natio
de sig
Alla s
till tj
ersätt
natio
Man
och a
det a
någo

Id
natio
geno
Ocks
tillta
revol
F
4-5
trup
mer

adelsmännen och prästerna till nationalförsamlingen, och kungen tvingades finna sig i den nya ordningen. Eden i Bollhuset var den första revolutionära händelsen under franska revolutionen.

Sommaren 1789 kokade Paris som en häkkittel. Priset på bröd var rekordhögt efter föregående års missväxt. Spannmålskonvojer och butiker plundrades. När så kungen drog ihop trupper till Paris och Versailles spreds ryktet att aristokraterna planerade att krossa den nya nationalförsamlingen. På jakt efter vapen stormade folkmassor den 14 juli 1789 den medeltida fästningen Bastiljen mitt i Paris. Bastiljen, som då fungerade som ett fängelse, uppfattades av många som en symbol för den gamla, auktoritära regimen. Nyheterna från Paris gjorde att oron spred sig ytterligare i Frankrike. Bondeskaror anföll godsen och brände arkiven där böndernas skatter och dagsverken fanns antecknade. Skrämda började de första adelsmännen lämna landet.

Nationalförsamlingen hade ingen kontroll över de härjande bondeskarorna. När bönderna brände upp skatte- och dagsverkslängderna hos godsägarna genomförde de bara i praktiken vad majoriteten av nationalförsamlingen ville. Natten mellan den 4 och 5 augusti avsa- de sig några adelsmän sina adliga privilegier och andra följde efter. Alla skulle vara lika inför lagen, beskattas lika och ha samma rätt till tjänster. De adliga privilegierna avskaffades, men adeln skulle få ersättning för sina förlorade privilegier. I slutet av augusti antog så nationalförsamlingen en deklaration om de mänskliga rättigheterna. Man slog fast att alla människor var födda lika, hade lika rättigheter och att makten utgick från folket. Man fastställde också att "ägan- det av egendom är en [...] helig rättighet" som man inte kan beröva någon.

Idén till en katalog över människans fri- och rättigheter hade nationalförsamlingen fått från Nordamerika. Upplysningens idéer genomsyrar rättighetsförklaringarna på båda sidor om Atlanten. Också de adliga titlarna och andra titlar avskaffades och det enda tilltalsordet blev *medborgare*. "Frihet, jämlikhet och broderskap" blev revolutionens paroll.

Kungen skrev inte under nationalförsamlingens beslut från den 4-5 augusti förrän i början av oktober. När han drog samman nya trupper till Versailles och när brödpiserna steg ytterligare, blev det än mer oroligt i Paris. Tidigt på morgonen den 5 oktober ljöd så ropen i

Systerskap

Feministen Olympe de Gouges [gu:ʒ] skrev 1791 en *Deklaration om kvinnornas rättigheter* för att påvisa att nationalförsamlingen hade glömt bort halva befolkningen när deklarationen om de mänskliga fri- och rättigheterna antogs. Hon bytte helt enkelt ut ordet *människa* (*homme*, som på franska också betyder *man*) mot ordet *kvinnor*.

Paris: "Mot Versailles! Bröd åt Paris!" Tusentals kvinnor – tvätterskor, bagerskor, pigor, torgförsäljerskor och andra – beväpnade sig med påkar, lansar, högafflar, gevär och tågade iväg. Dagen därpå lyckades

Brödpriserna steg för varje dag hösten 1789. De som hårdast kände av detta var kvinnorna. Kvinnotåget till Versailles den 5-6 oktober 1789 är den mest kända händelsen under franska revolutionen då kvinnorna spelade den främsta rollen.

en skara kvinnor tränga sig in i slottet sedan de dödat vakterna. Plundrande drog de genom de praktfulla salarna. De kungliga hamnade i massans våld och tvingades följa med till Paris där de bosatte sig i slottet Tuilerierna mitt i Paris. Snart flyttade också nationalförsamlingen in till Paris.

De närmaste två åren blev lugnare och

det såg ut som om revolutionen var över. Nationalförsamlingen försökte lösa den ekonomiska krisen genom att sälja kyrkans jord på auktioner till högstbjudande. Ofta var det städernas borgare och storbönder som ropade in kyrkojorden.

Sommaren 1791 försökte Ludvig XVI och Marie Antoinette med hjälp av Sveriges ambassadör Axel von Fersen – drottningens älskare – fly från Paris till nuvarande Belgien för att därifrån krossa revolutionen med hjälp av österrikiska armén. Trots att de var förklädda upptäcktes de i den nordfranska staden Varennes och återfördes till Paris där de i fortsättningen levde som fångar i slottet Tuilerierna.

Efter kungaparets flyktförsök tog en revolutionär stadsstyrelse, *kommunen*, över i Paris. I september 1791 antogs en ny författning som gynnade borgerskapet. Kungens makt begränsades genom att regeringens ministrar var ansvariga inför parlamentet. Det i sin tur skulle väljas av alla män som betalade skatt, alltså en mycket utsträckt rösträtt.

De politiska begreppen "vänster" och "höger" härstammar från franska revolutionen. De som ville driva på och radikaliserare revolutionen satt till vänster om talmannen i parlamentet, medan de som strävade att hålla fast vid det gamla satt till höger.

Den a
Våren 1
samling
Frankri
inte mc
kort ko
de fört
kar, öst
befriar
dala sa
kratins
1791 b
de "be

Skräcl
När n
sig för
tionen
metoc
värnp.
fransk
mare
priser
skapa
ena o
invad
komr
1792
reput
des k
och j
Mari
des n
I
utsäg
rege
maki
utan

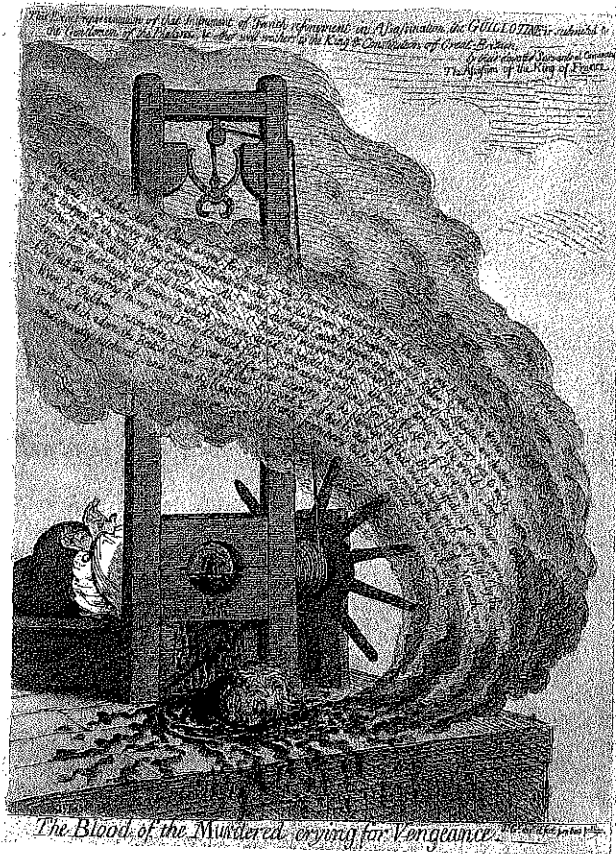
Den andra revolutionen

Våren 1792 tog revolutionen ny fart. I april förklarade nationalförsamlingen entusiastiskt krig mot Österrike, och snart befann sig Frankrike i krig mot nästan hela Europa. "Krig mot slotten, men inte mot stugorna", var parollen. Nationalförsamlingen tänkte sig ett kort korståg, där de franska soldaterna skulle hälsas som befriare av de förtryckta folken. Så blev det nu inte – det var endast ett fåtal tyskar, österrikare och italienare som mottog de franska soldaterna som befriare. Överallt där de franska arméerna drog fram söpades det feodala samhällssystemet undan. Kyrkojorden togs i beslag och aristokratiens privilegier avskaffades. Borgerskapets franska författning från 1791 blev inom några år modell i ett tiotal länder. Omfördelningen i de "befriade" länderna gynnade borgerskapet och storbönderna.

Skräckväldet

När nationalförsamlingen bestämde sig för att genom krig sprida revolutionens idéer, använde den sig av en ny metod för att värva soldater: allmän värnplikt. Efter något år bestod de franska värnpliktsarméerna av närmare en miljon man. Stigande matpriser och utskrivningen av soldater skapade oro, liksom de ständiga ryktena om att österrikarna och preussarna invaderade Frankrike. I Paris blev kommunen allt mer radikal. Hösten 1792 avskaffades kungadömet och republik infördes. I januari 1793 fördes kung Ludvig XVI till giljotinen och på hösten samma år halshöggs Marie Antoinette. En ny riksdag valdes med allmän rösträtt för män.

Den nyvalda franska riksdagen utsåg 1793 ett *välfärdsutskott*, ett slags regering som fick nästan diktatorisk makt att krossa motrevolutionen i och utanför Frankrike. Ledare blev snart

Engelsmannen James Gillray gjorde 1793 den här bilden av Ludvig XVI:s avrättning. Kungens avhuggna huvud ropar på hämnd. Kungens avrättning väckte bestörtning bland konservativa på många håll i Europa.

advokaten Robespierre, som var påverkad av Rousseaus idéer om allmänviljan (s. 192). Valfärdsutskottet beslöt att avskaffa ersättningen till de aristokrater som hade förlorat sina privilegier. Den jord som hade tillhört emigranterna, de adelsmän och präster som hade flytt utomlands, styckades nu upp och skänktes bort till jordlösa. Maximipriser på bröd fastställdes. En ny författning utarbetades med lika rösträtt för alla män – men kvinnornas rösträtt diskuterades knappast. Robespierre fortsatte franska revolutionens avkristningspolitik och införde en ny kult med dyrkan av "ett högsta väsen". Samtidigt ökade motståndet mot revolutionen. Bönderna i flera provinser, liksom invånarna i många städer, revolterade mot den kyrkofientliga politiken.

Valfärdsutskottet stöddes av sansculotterna (*sans culottes* = utan knäbyxor). De kallades så för att de vägrade bära knäbyxor som

överklassen. I stället hade de arbetarnas långa byxor. Sansculotterna var enkla och fattiga människor som direkt drabbades av de stigande matpriserna. De hade sina egna diskussionsklubbar där de duade varandra, men de ville inte ha med tiggare, luffare och andra socialt lågt stående att göra. De flesta sansculotter var hantverkare, butiksägare och deras hustrur.

Alla som på något vis misstänktes för kontrarevolutionära åsikter ställdes inför specialinrättade domstolar. Rättegångarna snabbades på genom att de åtalade inte fick ha försvarare eller fick rätt att inkalla vittnen. "Huvudena föll som taktegel", skrev åklagaren i Paris. Ungefär 40 000 människor miste livet från sommaren 1793 till sommaren 1794 – skräckväldets tid. De flesta som avrättades var arbetare och bönder, inte aristokrater som man skulle kunna tro. Majoriteten av avrättningarna ägde rum i de upproriska provinserna.

Till sist föll också Robespierre offer för terrorn. Den 9 thermidor år II (24 juli 1794) arresterades Robespierre och avrätt-

Sansculotterna var män och kvinnor ur hantverks- och arbetarklassen. Den här sansculotten har de rätta attributen för att visa att han stod på revolutionens sida: långbyxor, den röda frygiska mössan och de röd-vit-blå färgerna.

Revolutionsalmanackan

Som ett led i avkristningen bestämde den revolutionära regimen i Frankrike att avskaffa den gregorianska tideräkningen, som ju utgår från Kristi födelse. I stället infördes revolutionskalendern med början den 22 september 1792, det datum när republiken infördes. Året fick 12 månader om 30 dagar, indelade i tre tiodagarsveckor, "dekader". För att få kalenderåret att stämma med det astronomiska året lade man till 5-6 extradagar, "sansculotte-dagar". Månaderna fick namn efter väderlek och växtlighet, t.ex. brumaire (dima), thermidor (värme). År 1806 återinförde Napoleon den gregorianska kalendern.

ades dagen därpå tillsammans med 18 anhängare, utan att ha ställts inför rätta. Skräckväldets och sansculotternas tid var därmed förbi, liksom "93 års idéer". Revolutionen vreds tillbaka till 1789 och det besuttna borgerskapet återtog makten.

Resultaten av franska revolutionen

Varför är franska revolutionen en av de stora händelserna i Europas historia? Inte är det för alla avrättningarna under skräckväldet – sådana hade förekommit många gånger tidigare, och i större utsträckning – utan för att franska revolutionen vände upp och ned på så mycket som hade gällt i Europa under århundradena dessförinnan. Här är några av revolutionens följder:

- Beslutet i Frankrike att avskaffa de feodala privilegierna för adeln och kyrkan gjorde att sådana privilegier började ifrågasättas alltmer i andra länder i Europa.
- Den politiska debatten tog fart om hur samhället borde styras och om vilka som borde ha makten. Så blev t.ex. 1791 års franska författning mönsterbildande i flera länder, vilket gjorde att medelklassen fick mer makt.
- Proklamationen om de mänskliga fri- och rättigheterna öppnade ögonen för vad mänskliga rättigheter egentligen innebär. Så började t.ex. slavhandeln över Atlanten och slaveriet ifrågasättas av allt fler människor.
- Kyrkans roll minskade i Frankrike och i andra katolska länder, t.ex. genom att äktenskapet blev en civil angelägenhet och att det blev möjligt att skilja sig. Religionens koppling till staten ifrågasattes i allt större utsträckning och många menade att religionen var en privatsak.